

НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ У МІСТІ СНІЖНЕ (ДОНБАС)

У статті розкривається сутність та особливості політики нацистської окупаційної влади в роки Другої світової війни в Україні на матеріалах німецької військової та місцевої цивільної адміністрації в м. Сніжне Донецької області.

Ключові слова: Сніжне, нацистський окупаційний режим, Друга світова війна, німецька військова адміністрація.

Друга світова війна це одна із трагічних сторінок в історії України у ХХ столітті і всього світу, яка впродовж майже 70-ти років залишається однією з найбільш суперечливих дослідницьких тем. Як зазначають у передмові автори збірника наукових статей «Сучасні дискусії про Другу світову війну»: «Жодна інша подія не ділить українське суспільство так глибоко і так гостро, як Друга світова війна. В Україні не бракує політичних сил, які спекулюють на таких поділах, замість того, щоб подолати їх. На жаль, дуже часто саме ці сили визначають характер і зміст публічних дискусій»¹. Необхідність локальних досліджень подій війни, загалом, і нацистського окупаційного режиму, зокрема, визначається потребою зрозуміти причини «різної пам'яті» про окупацію в різних регіонах України. У пропонованій статті представлено основні етапи становлення окупаційної адміністрації м. Сніжне, її напрямки політики та діяльності. Події війни та окупації продовжують зберігати свою суспільну актуальність, а доступ до архівних документів дає змогу більш детально вивчати цю сторінку історії «малої батьківщини». Прикладом активізації регіональних студій з історії нацистської окупації є доповіді учасників Сьомої Всеукраїнської краєзнавчій конференції учнівської молоді «Південно-Східна Україна: зі стародавності у ХХІ сторіччя» у місті Донецьк у 2013 р.²

Серед академічних праць, які визначали основні напрями досліджень історії окупаційної політики нацистської Німеччини на Донеччині, важливо назвати монографію А. Міхненко «Донбас в роки Великої Вітчизняної війни»³, П. Доброва і І. Тарновського «Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941–1943 рр.)»⁴, збірник документів

Тетяни Пентер та Дмитра Титаренко «Досвід нацистської окупації в Донбасі: свідoctва очевидців»⁵, книгу «Донеччина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945. Відомі й невідомі сторінки історії» (2008)⁶, де є окремий розділ присвячений періоду окупації усієї Донеччини, у тому числі й згадки про місто Сніжне тощо. Різноманітні аспекти окупаційної політики німецького командування на Донеччині та в Україні представлені в окремих статтях⁷ та матеріалах науково-практичних конференцій, присвячених різним питанням історії Другої світової війни.

Безпосередньо вивченню історії нацистської окупації міста Сніжне Донецької області в науковій літературі є епізодичні згадки. Переважно цій темі присвячені статі місцевих краєзнавців Ф. Пруднікова⁸ та С. Ерміна. Вони збирали матеріали, в першу чергу, про події 1943 р. на висоті Савур-Могила та підпільно-партизанський рух міста, не аналізуючи окупаційну політику військової адміністрації німецької армії. Тільки на сучасному етапі краєзнавці місцеві історики почали вивчати різні аспекти цієї складної теми. В узагальнюючій праці місцевих краєзнавців «Доленосна сніжнянська земля» (2011) є окремий розділ присвячений періоду окупації міста Сніжне в роки війни⁹.

Пропонована стаття є продовженням дослідження «Політика «нового порядку» на прикладі міста Сніжне за архівними матеріалами» представленого на Всеукраїнській науковій конференції «Друга світова чи Велика Вітчизняна? Версії історичної пам'яті про війну 1939–1945 рр.» у 2013 р.¹⁰. Стаття базується на матеріалах Державного архіву Донецької області, відділу Сніжнянської міської ради, Сніжнянського Музею бойової слави, усних джерелах. Це дало змогу виявивши нові факти, дослідити та проаналізувати архівні документи з точки зору повсякденного життя мешканців міста, окреслити економічні аспекти окупаційної політики німецької адміністрації.

31 жовтня 1941 р. місто Сніжне окупували війська вермахту, до 8 листопада був захоплений увесь Сніжнянський район, але в середині грудня 1941 р. радянські війська звільнили декілька населених пунктів району, які утримували до середини липня 1942 р.¹¹.

Місто Сніжне, як і в цілому Донеччина перебувала в зоні військової адміністрації, яка мала складну структуру і постійно змінювалася, бо пересувалися слідом за німецькою армією. У той же час, головними виконавцями політики «нового порядку» на містах була система місцевих та польових комендатур, а допоміжну роль виконували місцеві цивільні органи на рівні містечок та сіл, які повністю підпорядковувалися військовій адміністрації¹².

В цілому військова зона була неоднорідною, оскільки, по-перше, упродовж 1941–1942 і 1943–1944 рр. змінювала свою конфігурацію й

місце розташування, а по-друге — поділялася на три сегменти: район бойових дій, прифронтний район і армійський тил, що визначало специфіку діяльності господарських структур¹³.

Оперативні тилові райони армій поділялися на території, які управлялися польовими комендатурами (об'єднували кілька районів) і території, де діяли місцеві (районні) комендатури. Тилові райони груп армій поділялися на території, якими управляли дивізії охорони тилів і обласні чи головні польові комендатури, а далі — польові та місцеві комендатури, їх коменданти призначались армійським командуванням. В районах груп армій виконавча влада (щодо місцевого населення) знаходилася в руках їх командуючих, в районах армій — головнокомандування армій, в районах бойових дій — штабів армійських корпусів, дивізій, в оперативних тилових районах армій — їх командирів¹⁴.

Органи військової адміністрації повинні були виконувати два завдання: командне і управлінське. До першого відносилось «забезпечення спокою» в окупованих районах і охорона тилів. До другого — створення, керівництво і контроль місцевих органів управління, «мобілізація резервів» для ведення війни¹⁵.

В штат місцевої комендатури входили: комендант, його помічник, перекладачі, писарі, 10–15 зв'язкових мотоциклістів, охорона комендатури (до 30 чоловік). Відділи як структурні одиниці, відповідали напрямкам діяльності цього органу: військовий, поліції та каральних органів, сільськогосподарський (включав посади агронома і зоотехніка), транспортний, реєстрації та прописки населення, у справах військово-полонених. Крім того, комендант користувався послугами мережі інформаторів¹⁶. Глибокими організаційними перетвореннями і налагодженням всеохоплюючої системи експлуатації в зазначеній зоні ці органи практично не займалися.

Головним керівним органом в Сталінській області була оберфельд-комендатура Донець, яка створена 5 серпня 1942 р., далі штандорткомендатура Сталіно, якій була підпорядкована орткомендатура ОК I/453, дислокація якої була в міста Макіївка. В саму її зону підпорядкування входило не тільки місто Сніжне, а й сусідні міста та селища¹⁷.

Згідно інформації про місце дислокації груп таємної польової поліції в тилівій зоні групи армій «В» від 21 жовтня 1942 р. найближча команда розташовувалася в місті Чистякове, яка входила до групи таємної польової поліції (ГФП) № 739 з центром у місті Сталіно¹⁸. У період з лютого до вересня 1943 р. на теренах області й міста Сніжне діяв підрозділ ГФП № 721¹⁹.

Для економічної експлуатації на містах утворювалися господарчі команди. Так, згідно розпорядження командуючого тиловим районом

групи армій «В» «Про місця дислокації господарських команд, служб праці та їх філіалів» від 29 травня 1942 р. в місті Чистякове була розташована господарча команда, яка мала свої філіали в містах Сніжне та Катик (зараз м. Шахтарськ)²⁰.

Найнижчою ланкою управління окупаційної влади були управи — районні та сільські, які складалася з місцевого населення²¹. Існувала одна районна управа в м. Сніжне та дві міські управи Сніжному та Новому Донбасі (існувало до 1962 р.). У шахтарських селищах були сільські та селищні управи. Так, в селищі Ремовка в літку 1943 р. існували такі установи окупаційної влади: сільська управа, общиний дім, місцева поліція, місцева лікарня, початкова середня школа²². Створювалися поліцейські органи, а саме «допоміжна поліція», яка теж складалася із місцевих мешканців та колишніх військовополонених.

Окупаційна влада від самого початку вела облік та контроль за пересуванням населення. На підставі розпорядження по Сніжнянському районному земському управлінню від 16 грудня 1942 р. «у кожному старостаті заводиться картотека для обліку всього населення по єдиному зразку карток»²³.

Вводилася комендантська година. Згідно розпорядження від 12 грудня 1942 р. у місті заборонялося переміщення в грудні 1942 р. і січні 1943 р. з 19-00 до 6-00 годин, у лютому 1943 р. з 19-00 до 5-30 год., а в березні–квітні з 20-00 по 5-00 год., травні з 21-00 по 4-30 год. і червні з 22-00 по 4-00 години²⁴.

З наближенням військових дій Сніжнянське районне земське управління у своєму розпорядженні № 17 від 26 січня 1943 р. вказує «усяке пересування громадян за межі району в якому вони проживають без «довідки про дозвіл на пересування», виданої жандармерією в м. Чистяково, категорично заборонено»²⁵. Усю вогнепальну зброю необхідно було здати владі до 31 грудня 1942 р.²⁶

Згідно з наказом № 175 по Сніжнянському районному земському управлінню від 15 грудня 1942 р. було «засноване районне паспортно-облікове бюро»²⁷.

Слід відзначити, що німецька окупаційна адміністрація ретельно вела статистичний та демографічний облік на окупованій території. Згідно відомостей про народонаселення Ремівської сільської управи на 10 липня 1943 р. проживало 1180 осіб, членів общини з родинами — 465, а працюючих у шахтах з родинами — 250, працюючих в інших закладах та професій з родинами складала — 192 осіб²⁸. За цими даними є можливість відслідкувати певну динаміку руху населення. Так в цій управі на 25 січня 1943 р. проживало 1128 осіб, з них чоловіків, які мали родини — 320²⁹. А на 18 серпня 1943 р. кількість мешканців за переписом складала

1195 осіб, а загальна кількість мешканців — 1233 осіб³⁰. Особливу увагу приділяли обліку молоді та дітей. У тій же Ремовській сільській управі на 4 серпня 1943 р. дітей до 12 років було 32 особи, 13 років — 39, 14 років — 18, 15 років — 33, 16 років — 23, 17 років — 19, а 18 років — 23 осіб³¹.

Такий облік був потрібен у першу чергу для нарахування і стягнення подушного податку, а також для перевірки на лояльність місцевого населення, так як, старости сіл та бургомістри відповідали за поведінку населення на своїй території³². Згідно з розпорядженням Головнокомандуючого військовою областю від 23 жовтня 1941 р. «кожний працездатний житель є платником подушного податку. Подушний податок стягується для покриття дефіцитів і встановлюється в розмірі 5-ти карбованців у місяць»³³. А вже у 1942 р. був уведений подвірний податок із сільського населення «для забезпечення нормального життя та праці установ, організацій, управління селами, лікувальної та ветеринарної мережі». Нарахування подвірного податку проводилося в залежності від кількості працездатних і непрацездатних членів сім'ї в розмірі 100–600 крб. із селянського двору³⁴.

Ретельний облік вівся й худоби переважно для подальшого вилучення. Так, на 15 серпня 1943 р. в Ремівській сільській управі мали рогату худобу 209 членів общини³⁵. Тобто далеко не кожна родина мала корову.

Відбувався контроль і за військовополоненими. Так згідно з розпорядженням штадткомандатури м. Сталіно від 24 січня 1943 р. «військовополонених, що не мають належних посвідчень про звільнення з полону, необхідно залишати на батьківщині, якщо вони туди прибули до 15 жовтня 1942 р. і якщо голова управи візьме на себе відповідальність за їхню благонадійність. Тих, хто прибув пізніше і раніше не проживав у цій місцевості, необхідно заарештовувати»³⁶.

Одним з основних завдань окупаційної влади було відновлення й експлуатація промисловості Донбасу й вугільних підприємств в цілому й місті Сніжне зокрема. Створювалися структури управління гірничого управління — Головне управління вугільної промисловості Сходу та гірничо-металургійне товариство «Ост», яким підпорядковувалися усі шахти та заводи в області³⁷. До міста Сніжне повернулися колишні власники шахт, а саме нащадок Кольберга, який представляв філіал німецької фірми «Патерфірмен»³⁸. Для відновлення підприємств й побудови оборонних споруд й інших робіт була мобілізована значна кількість місцевих мешканців, із застосуванням переважно методу трудової повинності.

Про запровадження трудової повинності працездатного населення окупаційна влада оголосила з перших днів свого панування. У листопаді 1941 р. при комендатурах поліції у містах, підконтрольних військовому

управлінню, утворювалися Управління робочої сили, які керували біржами праці³⁹. На ці установи покладалися усі основні функції з вербування населення на роботу, в т. ч. реєстрація і облік працездатного контингенту, контроль за направленням на роботу. Така установа діяла і в місті Сніжне.

До того ж важливим чинником, який радикально впливав на життя населення під час нацистської окупації, була депортація працездатних на роботу до Німеччини. Перші вербувальні комісії прибули в Донецьк на початку січня 1942 р. І вже перший ешелон із Сталіно відбув 15 лютого 1942 р., який складався із понад тисячі кваліфікованих робітників⁴⁰. На початку робота в Райху для багатьох виглядала привабливіше, аніж праця на місці, оскільки вербувальні комісії обіцяли краще харчування, а також можливість допомогти родичам в Україні⁴¹. Але дійсність виявилася іншою. Згодом вербувальні комісії перейшли до примусових методів набору робітників, із залученням органів місцевого управління, поліції та військової адміністрації. Старостам давали заявку на кількість людей, яких потрібно було відправити на роботу. Наприклад, Сніжнянська міська управа видала 2 серпня 1943 р. старості міста Новий Донбас розпорядження терміново подати відомості до 5 серпня про молодь від 12 до 18 років включно⁴².

Коли ж не було бажаних добровільно їхати на роботу, застосовували примусові методи: конфіскацію майна, худоби, арешт. Загалом до травня 1942 р. з області військової зони окупації до Німеччини вивезли 110 912 місцевих мешканців, із яких велика частина були гірниками⁴³. А від січня 1942 р. до вересня 1943 р. з терену економічної інспекції «Південь» до Німеччини було депортовано понад 700 тис. осіб (дві третини з них — до липня 1942 р.)⁴⁴. За даними НКВС з міста Сніжне було депортовано на примусову працю в Німеччину 1500 осіб, з яких 300 — виїхало добровільно⁴⁵.

Поліцаї силоміць зганяли людей на шахти й інші роботи і змушували працювати. Так, підпільник Володимир Лата 14 листопада 1941 р. згадує у своєму щоденнику: «... У вечорі прийшов німецький солдат й сказав, щоб завтра вранці йшов на роботу. ... Вранці вийшов й пішов під «свічкою» гвинтівки працювати в Сніжному...»⁴⁶.

Але не завжди німці використовували примусові методи для мобілізації на роботу, найчастіше спрацьовували економічні стимули. Згідно з наказом про постачання населення продовольчими картками за вересень 1942 р. все працездатне населення, яке не працювало, продовольчими картками не забезпечувалося. Найбільший пайок отримували шахтарі та поліцаї. Відповідно до листа Сніжнянського провідділу від 07 серпня 1943 р. по карткам було наказано видавати на IV-у категорію хліба

3500 грамів на тиждень, крупи — 400 гр., картоплі — 1250 гр., жирів — 100 гр., м'яса — 25 гр. Для III-ї категорії норма хліба вже становила 2000 гр., крупи — 250 гр., картоплі — 970 гр., жирів — 65 гр., м'яса — 15 гр. Для II-ї категорії хліба мали видавати — 1500 гр., картоплі — 695 гр., жирів — 40 гр. й м'яса — 10 гр., крупи вже не забезпечувалися. Перша категорія не забезпечувалася зовсім не чим⁴⁷. На шахтах міста працювало не більше 800 гірників.

Забезпечення населення продовольством німецька адміністрація переклала на місцеві органи — міські та районні управи. При них створювалися відділи постачання продовольством, що мали встановити обсяги потреб населення у харчових продуктах і повідомити результати німецькому сільськогосподарському управлінню (крайсландвірту) для контролю. Створювалася комісія з трьох-чотирьох членів міськуправи для проведення закупівель продовольства в межах місцевості, яку вказував керівник сільськогосподарського управління⁴⁸.

Однак внаслідок дефіциту продовольства, зважаючи на першочергове завдання постачати продуктами харчування та фуражем вермахт, високий рівень інфляції, забезпечення було зовсім недостатнім, в окупованих промислових містах люди відверто голодували⁴⁹.

Для забезпечення роботи шахт і підприємств окупаційна влада окрім місцевого населення залучала й радянських військовополонених. У розпорядженні командування 1-ї танкової армії про порядок використання робочої сили від 21 квітня 1943 р. зазначалося, що для потреб військ й господарства вимагає поряд з цивільним населенням використовувати й військовополонених⁵⁰. У наказі командуючого армійським тиловим районом 550 про заходи з організації видобутку вугілля у Донецькому басейні від 5 липня 1942 р. зазначалася загальна кількість військовополонених залучених на роботу в Донецькій області⁵¹. У цілому на кінець 1942 р. на Донеччині працювало біля 60000 полонених⁵².

Для їх утримання повсюдно створювалися при вугільних підприємствах трудові табори. Згідно з актом «Про злодіяння фашистів і їхніх прислужників на території Сніжнянського району» від 15 грудня 1943 р. встановлено, «що у вересні 1942 р. у м. Сніжне були доставлені пішим порядком 5000 військовополонених, що утримувалися в таборах у наступній кількості: шахта 2 — 800 чоловік, шахта 10 — 1500 чоловік, шахта 15 біс — 900 чоловік, шахта 27 — 1400 чоловік, шахта 18 — 400 чоловік».

Умови утримання військовополонених були жахливими: «будинки таборів зруйновані, без вікон, обнесені 2-ма рядами колючого дроту. Військовополонені були дуже виснажені»⁵³, їх годували юшкою з картопляних шкарлупок. У таборах були створені нестерпні умови для

військовополонених: вони працювали по 15–17 годин на добу, найчастіше по кілька днів їм не давали ніякої їжі⁵⁴. Усі спроби надання допомоги місцевого населення припинялися. Так, «на шахті 15 біс двоє військовополонених було розстріляно за те, що їли хліб, кинутий жителями; а на шахті 18 — за спробу піймати качан кукурудзи»⁵⁵. «Військовополонені гинули також від інфекційних захворювань. На шахті № 15 спалахнула епідемія сипного тифу. Хворі від здорових не були ізольовані, внаслідок чого смертність досягла 80%. Приміщення узимку не опалювалось, вікон та дверей не було»⁵⁶.

Усього за 7 місяців перебування в таборах загинуло з різних причин на шахті № 2 — 600 чоловік, шахті № 10 — 1000 чоловік, шахті № 15 біс — 700 чоловік, шахті № 27 — 1100 чоловік, шахті № 18 — 300 чоловік»⁵⁷. До того ж військовополонених солдатів розстрілювали «за спробу до втечі, за порушення табірної режиму». Таким чином загальна кількість загиблих радянських військовополонених по дирекціону № 14 (Сніжнянський район) склала 3700 чоловік з 5000⁵⁸. Сніжнянський дослідник Сергій Васильєв наводить цифру — 4100 чоловік⁵⁹. За деякими іншими підрахунками число розстріляних склало 3800 чоловік. Смертність в цих таборах складала 40–50%, а подекуди доходила до 80%⁶⁰.

У березні 1943 р., у зв'язку з наближенням фронту, табори евакуювалися в тил пішим порядком. Того, хто не міг сам рухатися — розстрілювали. Так, «по дорозі з шахти 15 біс до шахти 10 було застрелено 17 чоловік, уся дорога до м. Чистякова (Торез) була завалена трупами військовополонених»⁶¹. Загалом, у Донецькій області було замордовано за приблизними підрахунками понад 45 тис. військовополонених⁶². Смертність тих полонених, хто працював на шахтах щомісячно становила 12%⁶³.

Генеральний директор гірнично-металургійного товариства «Схід» Пляйгер у червні 1942 р. після інспектування вугільних підприємств Донецького басейну в доповіді А. Гітлеру зазначав, що можна було досягнути середньодобової норми видобутку вугілля з 1 січня 1943 р. до 30 тис. т з доведенням щомісячної норми до 750 тис. т. Він вважав пріоритетними освоєння саме невеликих і малих шахт із прямим способом видобутку, особливо у районі Чистяково. Встановивши план щоденного видобутку вугілля для шахт району Чистяково — 10 350 тон⁶⁴. Станом на квітень 1943 р. у Донецькому вугільному басейні велись роботи на 109-ти шахтах⁶⁵.

Підсумком роботи вугільних підприємств Донеччини став видобуток вугілля у кількості лише 2500 тон на день у травні 1942 р., а середньомісячний видобуток до кінця 1942 р. доведений лише до 300 тис. тон, який у 1943 р. зменшився. Разом з тим від початку окупації і до 1 січня 1944 р. до України з Німеччини вивезли вугілля та коксу 862 878 тон⁶⁶.

Окупаційна адміністрація експлуатувала не лише фізичну працю місцевого населення. До кола «узаконених» форм пограбування належали податки, які стягувалися грошима чи натурально. Відповідно до розпорядження № 113/10 від 23 жовтня 1942 р. на території Сніжнянського округу вводилась обов'язкова здача птиці. З кожного двору необхідно було здавати кожну 5-ту курку вагою понад 1 кг за ціною 3,50 руб.⁶⁷ Норма здачі курей по всьому Сніжнянському району складала 591 одиниць на IV квартал 1943 р.⁶⁸ Власники корів в обов'язковому порядку мали здавати молоко жирністю не менше 3,8%.⁶⁹ Норма молока в селищі Болдарево на жовтень 1942 р. встановлювалася в 60 літрів, а за увесь 4 квартал 1942 р. складала — 130 літрів⁷⁰. У 1941 р. молоко приймали по 70 копійок за літр⁷¹.

У землекористуванні під час окупації радикальних змін не відбулося, німці залишили радянську колгоспну систему, змінивши лише назву — «громадські господарства». Проте впродовж окупації селяни і городяни отримали можливість збільшити власні присадибні наділи. Наприклад, в селищі Ремовка під посів у 1943 р. землі для огорodів отримали 138 громадян у розмірі 3652,5 га⁷². А в селищі Болдарево у розпорядженні до старости від 21 квітня 1942 р. наказувалось терміново почати розподіл городів, де кожна родина могла отримати 0,30 га землі без платні за користування⁷³. Із більших ділянок стягувалися натуральні податки. Наприклад, у селищі Ремівка з усієї орендованої землі індивідуального користування натуральний збір з гектара становив 500 кг картоплі або 600 кг капусти тощо⁷⁴.

У грудні 1942 р. був запроваджений «збір засобів для дорожнього будівництва району в розмірі 20 руб. із працездатного населення двох статей у віці від 16 до 59 років включно»⁷⁵. Існував також промисловий податок, який становив 30 руб. із заробітної платні розміром не менш 1000 руб.⁷⁶.

Політика окупантів у сфері освіти та культури зводилася до підтримки початкової освіти та ідеологічного контролю над освітньою програмою. На місцях створювалися спеціальні органи освіти й культури, вівся чіткий облік усіх вчителів. До того ж створювалися навчальні заклади. І хоча обласного керівництва освітою не було й у деталі організації навчального процесу німецька влада не втручалася, відбувався постійний ідеологічний контроль і цензура⁷⁷. Навчальний рік у 1942 р. в Сніжнянському районі традиційно розпочався з 1-го вересня. У районі запроваджувалося загальнообов'язкове 4-х річне навчання дітей віком від 7 до 11 років. Батьки повинні були посилати їх до школи. За невиконання цього батькам загрожував штраф від 100 до 1000 крб., або тюремне ув'язнення від 5 до 30 днів»⁷⁸.

На території усього Сніжнянського району з 19 січня 1943 р. вводилася плата за навчання у всіх початкових школах «у розмірі 10 руб. на місяць з кожного учня». Від сплати звільнялися «учні неплатоспроможних батьків і відмінники навчання»⁷⁹. Крім того відкривалася «автотракторна школа з щомісячною платою 50 руб.»⁸⁰. Навчання у школах відбувалося в дуже складних умовах. Не вистачало парт, зошитів, приміщення не опалювалися. За таких обставин школи у зимовий період не працювали. У Сніжнянському районі в 1941–1942 навчальному році школи були відкриті тільки два місяці⁸¹.

Діяла в місті й ремісничка школа. А в селищі Мануйлівка відкрився дитячий будинок, згідно розпорядження від 12 квітня 1942 р.⁸²

Медичні заклади у місті практично припинили своє функціонування у місті. У приміщеннях лікарень розташувалися німецькі польові шпиталі. Для потреб місцевого населення було дозволено відкрити лікарню із загальним і інфекційним відділенням у селищі Васильєвка. Існувала лікарня і в селищі Ремівка. Лікарня шахти № 10 була перенесена до барачного приміщення. В них фактично не було ні медикаментів, ні перев'язувального матеріалу. Значного поширення набули інфекційні хвороби⁸³.

Упродовж 1942–1943 рр. в місті виходила газета «Сніжнянський вісник». Питому вагу матеріалів у газеті складали німецькі пропагандистські матеріали загального змісту, про успіхи німецької армії тощо, і тільки невелика частина публікацій стосувалася міста. Були ще різні оголошення та розпорядження як місцевого, так і обласного значення.

Діяла в місті й театральна трупа артистів під керівництвом Є. Шевелева, як зазначала німецька влада за шість місяців своєї діяльності трупа виступила з 360 концертами для німців і місцевого населення й отримала від німецького командування п'ять подяк⁸⁴.

Влада нацистської Німеччини на Донбасі трималася на силі Вермахту та репресіях. На території Сніжнянської міськради були розстріляні 27 чоловік 1885–1927 р.н., Ново-Донбаської міськради — 18 осіб 1850–1925 р.н., Андріївської сільради — 12 осіб 1888–1917 р.н., сільради шахти № 32–33 — 13 осіб 1893–1920 р.н., сільради шахти № 21 — 7 осіб 1890–1920 р.н., Ремівської сільради — 23 особи 1896–1924 р.н., Орехівської сільради — 5 осіб 1887–1923 р.н., Політвіддільної сільради (станція Соф'їно-Бродська) — 17 чоловік 1895–1939 р.н., сільради шахти № 1 — 6 осіб 1900–1928 р.н., сільради шахти № 2 — 33 особи 1873–1928 р.н.⁸⁵. І це тільки загиблі мешканці міста зафіксовані в одному акті від 9 січня 1944 року.

Знищення цивільного населення та учасників руху Опору відбувалося впродовж усього часу окупації, про що свідчать задокументовані факти.

16 червня 1943 р. на північно-західній околиці селища Верхньої колонії тресту «Сніжнеантрацит» були закопані живцем о 6 годині ранку 20 сніжнянців⁸⁶. Трупів розстріляних громадян, після їхнього розпізнання, з ями вилучили і перепоховали на площі технічного селища тресту «Сніжнеантрацит»⁸⁷. Також, 29 червня 1943 р. розстріляли з автоматичної зброї 45 громадян, яких підозрювали в партизанстві⁸⁸. 21 квітні 1943 р. була розстріляна група з 34 партизанів загонів «Партизан Залізняка», «Сніжнянські соколята» Сніжнянського району і «Кармелюк» Чистяковського району в Ореховій балці. 8 вересня 1943 р. яма з тілами розстріляних була розкрита для упізнання трупів і їхнього подальшого перепоховання⁸⁹.

Загалом по місту Сніжне було знищено 2173 осіб, серед них 800 жінок та 600 дітей⁹⁰.

Звільнення міста Сніжне відбулося 1 вересня 1943 р. під час Міуської наступальної операції⁹¹. Наступ Червоної армії був таким стрімким, що у друкарні сніжнянської окупаційної газети червоноармійці знайшли набір чергового номера та бланки продовольчих карток. Тим не менше напередодні вступу Червоної армії у місто німці влаштували завали в шахтах, вибухи і пожежі⁹².

Нацистський окупаційний режим зводився переважно до політики економічної експлуатації та фізичного винищення різних соціальних груп цивільного населення й військовополонених. У цій статті ми висвітлили тільки частину фактів з історії панування нацистів у Сніжному. Опір з боку цивільного населення виявлявся в допомозі цивільного населення військовополоненим й партизанам. Зазначена тема потребує всебічного й додаткового дослідження в майбутньому.

¹ Сучасні дискусії про Другу світову війну: Збірник наукових статей та виступів українських і зарубіжних істориків. — Львів, 2012. — С. 3.

² *Задко К.* Новогродівка в роки нацистської окупації: маловідомі сторінки історії / К. Задко // VII Всеукраїнська краєзнавча конференція учнівської молоді. Південно-Східна Україна: зі стародавності у XXI сторіччя. Матеріали та тези доповідей / Відпов. за вип. Л.В. Позднишева. — Донецьк, 2013. — С. 139–142; *Колесников Д.* Вивезення мешканців міста Харцизька на примусові роботи до нацистської Німеччини (1941–1943 рр.) / Д. Колесников // VII Всеукраїнська краєзнавча конференція учнівської молоді... — С. 147–149; *Кумуржи А.* Перші дні нацистської окупації міста Маріуполя у роки Великої Вітчизняної війни / А. Кумуржи // VII Всеукраїнська краєзнавча конференція учнівської молоді... — С. 149–150; *Пекун О.І.* Політика німецько-фашистського окупаційного режиму в Дніпродзержинську (1941–1943 рр.) / О.І. Пекун // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. — Вип. 6. — Дніпропетровськ, 2008. — 240 с.

³ *Михненко А.М.* Донбас в роки Великої Вітчизняної війни: Монографія / А.М. Михненко. — Донецьк, 2000. — 153 с.

⁴ *Добров П.В., Тарнавський І.С.* Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941–1943 рр.): Монографія / П.В. Добров, І.С. Тарнавський. — Донецьк, 2008. — 218 с.

⁵ Опыт нацистской оккупации в Донбассе: свидетельствуют очевидцы / Авт.-сост. Д. Титаренко, Т. Пентер. Донецкий юридический ин-т МВД Украины; Университет им. Гельмута Шмидта. — Донецк, 2013. — 465 с.

⁶ Донетчина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Известные и неизвестные страницы истории / Ред. колл.: А.Л. Третьяк (председ.), В.П. Безродный, С.И. Масюченко. — Донецк, 2008. — 432 с.

⁷ *Тарнавський І.* Вугільна промисловість Донбасу під час фашистської окупації: праця цивільного населення та радянських військовополонених / І. Тарнавський // Нові сторінки історії Донбасу: Зб. ст. Кн. 11 / Гол. ред. Ліхолобова З.Г. — Донецьк, 2004. — С. 34–47; *Його ж* Натуральні реквізиції, побори, податки і штрафи як засоби геноциду проти місцевого населення Донбасу у роки окупації (1941–1943 рр.) / І. Тарнавський // Нові сторінки історії Донбасу: Зб. ст. Кн. 12 / Гол. ред. Ліхолобова З.Г. — Донецьк, 2006. — С. 15–25; *Його ж.* Прояви колабораціоналізму на Донеччині в роки Другої світової війни / І. Тарнавський // Нові сторінки історії Донбасу: Зб. ст. Кн. 13/14 / Гол. ред. Ліхолобова З.Г. — Донецьк, 2007. — С. 33–51; *Ветров І.* Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації (1941–1944 рр.) / І. Ветров // Пам'ять століть. — 2005. — № 3–4. — С. 194–207; *Пентер Т.* «Робота на ворога» чи «примусова праця» у вугільній промисловості Донбасу під час окупації 1941–1943 рр. / Т. Пентер // Укр. іст. журн. — 2005. — № 1. — С. 34–41; *Ковальська Л.* Наслідки німецького окупаційного господарювання у сільському господарстві Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни / Л. Ковальська // Наука. Релігія. Суспільство. — 2009. — № 2. — С. 39–43; *Поль Дітер.* Фашистська окупація України в 1941–1944 рр. у працях західних учених / Дітер Поль // Укр. іст. журн. — 1994. — № 5. — С. 127–136; *Суюсанов Л.І.* Гірники Донбасу в період окупації 1941–1943 рр. / Л.І. Суюсанов // Нові сторінки історії Донбасу: зб. ст. Книга 11 / Гол. ред. Ліхолобова З.Г. — Донецьк, 2004. — С. 20–33.

⁸ *Прудников Ф.И.* Саур-Могила: Путеводитель / Ф.И. Прудников. — Донецк, 1979. — 55 с.; *Моргун Н.И., Прудников Ф.И.* Саур-Могила: Путеводитель / Н.И. Моргун, Ф.И. Прудников. — Донецк, 1985. — 110 с.; *Прудников Ф.И.* Снежное. Путеводитель / Ф.И. Прудников. — Донецк, 1970. — 48 с.

⁹ Судьбоносная снежнянская земля: (история города Снежное с древнейший времен) / Огренич Р.Ф. (глав.ред.), Бривко Н.В., Бривко О.И., Луцай В.В., Ермин С.Е., Прудников Ф.И. — Донецк, 2011. — 184 с.

¹⁰ Друга світова чи Велика Вітчизняна? — Режим доступа: <http://www.credo-ua.org/2013/04/81946>; *Бривко М.В.* Політика «нового порядку» на прикладі міста Сніжне (за архівними матеріалами) / М.В. Бривко // Acta studiosa historica: Зб. наук. праць. Число 4 / За ред. А. Вулочина. — Львів, 2014. — С. 59–66.

¹¹ Донетчина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. — С. 118–119.

¹² *Добров П.В., Тарнавський І.С.* Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі / П.В. Добров, І.С. Тарнавський. — С. 30.

¹³ *Гончаренко О.* Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. В 2-х кн. Кн. 1. / Ред. кол.: Смолій В.А. (голова), Лисенко О.Є. (відповід. ред.). — К., 2010. — С. 359.

¹⁴ *Рекотов П.В.* Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / П.В. Рекотов // Укр. іст. журн. — 1997. — № 3. — С. 90–101.

¹⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі — ЦДАВО України) — Ф. КМФ 8, оп. 1, спр. 143, арк. 172, 175.

- ¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (*далі* — ЦДАГО України) — Ф. 1, оп. 23, спр. 533, арк. 47.
- ¹⁷ Сусликов В.Є., Титаренко Д.М. Горловка в період Великої Вітчизняної війни та перші повоєнні роки (1941–1950): історичний нарис та джерела / В.Є. Сусликов, Д.М. Титаренко. — Донецьк, 2010. — С. 234–235.
- ¹⁸ Там само. — С. 236.
- ¹⁹ Дмитриев Ю., Котов Е. Расплата / Ю. Дмитриев, Е. Котов // Труд. — 1976. — 8 января. — С. 4.
- ²⁰ Сусликов В.Є., Титаренко Д.М. Назв. праця. — С. 234.
- ²¹ Державний архів Донецької області (*далі* — ДАДО) — Ф. Р-1798, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
- ²² Там само. — Арк. 1об.
- ²³ Там само. — Ф. Р-1802, оп. 1, спр. 8, арк. 25.
- ²⁴ О часах запрещення хождения по улицам. 12 декабря 1942 г. // Сніжнянский вісник. — 1942. — № 94. — С. 1.
- ²⁵ ДАДО. — Ф. Р-1802, оп. 1, спр. 8, арк. 62.
- ²⁶ Про здачу зброї. 17 грудня 1942 р. // Сніжнянский вісник. — 1942. — № 94. — С. 1.
- ²⁷ ДАДО. — Ф. Р-1802, оп. 1, спр. 8, арк. 21.
- ²⁸ Там само. — Спр. 3, арк. 6.
- ²⁹ Там само. — Ф. Р-1798, оп. 1, спр. 3, арк. 11.
- ³⁰ Там само. — Арк. 13.
- ³¹ Там само. — Арк. 19.
- ³² Науменко В., Нестеренко В. Зона військової адміністрації 1941–1943 рр. / В. Науменко, В. Нестеренко. — С. 379, 380.
- ³³ Державний архів Сумської області (*далі* — ДАСО). — Ф. Р-2843, оп. 1, спр. 790а, арк. 158.
- ³⁴ Там само. — Спр. 1, арк. 45.
- ³⁵ Там само. — Ф. Р-1798, оп. 1, спр. 3, арк. 22.
- ³⁶ Там само. — Ф. Р-1803, оп. 1, спр. 1, арк. 29.
- ³⁷ Добров П.В., Тарнавський І.С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі / П.В. Добров, І.С. Тарнавський. — С. 33.
- ³⁸ Судьбоносная снежняя земля: история города Снежное с древнейший времен). — С. 79.
- ³⁹ ДАСО. — Ф. Р-2446, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
- ⁴⁰ Пентер Т. «Робота на ворога» чи «примусова праця» у вугільній промисловості Донбасу під час окупації 1941–1943 рр. // Укр. іст. журн. — 2005. — № 1. — С. 34–41.
- ⁴¹ Науменко В., Нестеренко В. Назв. праця. — С. 385–386.
- ⁴² ДАДО. — Ф. Р-1807, оп. 1, спр. 5, арк. 5.
- ⁴³ Федеральний архів Німеччини. Департамент військового архіву (*далі* — ВА/МА). — RW 31/46a. Monatsberichte. Bd 1: 1941–1942.
- ⁴⁴ Науменко В., Нестеренко В. Назв. праця. — С. 386.
- ⁴⁵ Галузевий державний архів СБ України. — Ф. 16, оп. 2, спр. 1, арк. 237.
- ⁴⁶ Судьбоносная снежняя земля: история города Снежное с древнейший времен). — С. 81.
- ⁴⁷ ДАДО. — Ф. Р-1804, оп. 1, спр. 1, арк. 34.
- ⁴⁸ Науменко В., Нестеренко В. Назв. праця. — С. 380.
- ⁴⁹ Там само. — С. 383.
- ⁵⁰ Сусликов В.Є., Титаренко Д.М. Назв. праця. — С. 251.

- ⁵¹ Там само. — С. 230.
- ⁵² *Добров П.В., Тарнавський І.С.* Назв. праця. — С. 129.
- ⁵³ Архівний відділ Сніжнянської міської ради. — Ф. 60, оп. 1, спр. 70, арк. 123 — Акт «Про зlodіяння фашистів і їхніх прислужників на території Снежнянського району» від 15 грудня 1943 р.
- ⁵⁴ ДАДО. — Ф. П-5000, оп. 1, спр. 1, арк. 65.
- ⁵⁵ Архівний відділ Сніжнянської міської ради. — Ф. 60, оп. 1, спр. 70, арк. 124 — Акт «Про зlodіяння фашистів і їхніх прислужників на території Снежнянського району» від 15 грудня 1943 р.
- ⁵⁶ ДАДО. — Ф. П-5000, оп. 1, спр. 1, арк. 65.
- ⁵⁷ Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) / Упоряд. М.Г. Дубик; Державний комітет архівів України, Український нац. фонд «Взаєморозуміння і примирення» при Кабінеті Міністрів України. — К., 2000. — С. 244.
- ⁵⁸ *Тарнавський І.С.* Вугільна промисловість Донбасу під час фашистської окупації: праця цивільного населення та радянських військовополонених / І.С. Тарнавський. — С. 34–47.
- ⁵⁹ *Васильев С.* Земля горела под ногами фашистов / С. Васильев // Снежнянская жизнь. — 2001. — 24 октябрия. — С. 2.
- ⁶⁰ ДАДО. — Ф. Р-1136, оп. 3, спр. 221, арк. 29об. — Витяг з акту «Про зlodіяння фашистів і їхніх прислужників на території Снежнянського району» від 15 грудня 1943 р.
- ⁶¹ Там само.
- ⁶² *Король В.* Становище радянських військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 рр. / В. Король // Історичний журнал. — 2009. — № 3. — С. 95–106.
- ⁶³ *Тарнавський І.С.* Вугільна промисловість Донбасу під час фашистської окупації: праця цивільного населення та радянських військовополонених / І.С. Тарнавський. — С. 39.
- ⁶⁴ *Науменко В., Нестеренко В.* Назв. праця. — С. 375; *Сусликов В.Є., Титаренко Д.М.* Назв. праця. — С. 231.
- ⁶⁵ *Науменко В., Нестеренко В.* Назв. праця. — С. 375.
- ⁶⁶ *Тарнавський І.С.* Вугільна промисловість Донбасу під час фашистської окупації: праця цивільного населення та радянських військовополонених / І.С. Тарнавський. — С. 43.
- ⁶⁷ ДАДО. — Ф. Р-1802, оп. 1, спр. 1, арк. 186–186 об.
- ⁶⁸ Там само. — Ф. Р-1809, оп. 1, спр. 9, арк. 87.
- ⁶⁹ *Тарнавський І.С.* Натуральні реквізиції, побори, податки і штрафи як засоби геноциду проти місцевого населення Донбасу у роки окупації (1941–1943 рр.) / І.С. Тарнавський. — С. 18.
- ⁷⁰ ДАДО. — Ф. Р-1802, оп. 1, спр. 1, арк. 189.
- ⁷¹ Там само. — Арк. 3.
- ⁷² Там само. — Ф. Р-1798, оп. 1, спр. 3, арк. 65 об.
- ⁷³ Там само. — Ф. Р-1802, оп. 1, спр. 1, арк. 48.
- ⁷⁴ Там само. — Ф. Р-1798, оп. 1, спр. 1, арк. 30.
- ⁷⁵ Там само. — Ф. Р-1802, оп. 1, спр. 8, арк. 13.
- ⁷⁶ Там само. — Ф. Р-1798, оп. 1, спр. 1, арк. 40 об.
- ⁷⁷ Донетчина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. — С. 149.
- ⁷⁸ Наказ по Сніжнянському району від 22 вересня 1942 року // Сніжнянський вісник. — 1942. — № 65. — С. 2.
- ⁷⁹ ДАДО. — Ф. Р-1803, оп. 1, спр. 1, арк. 21.
- ⁸⁰ Там само. — Ф. Р-1802, оп. 1, спр. 8, арк. 23.

⁸¹ Донетчина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. — С. 151.

⁸² ДАДО. — Ф. Р-1802, оп. 1, спр. 1, арк. 77.

⁸³ Васильев С. Земля горела под ногами фашистов / С. Васильев. — С. 2.

⁸⁴ ДАДО. — Ф. 2906 — «Сніжнянський вісник», 1942. — № 43. — С. 2.

⁸⁵ Списки розстріляних у Снежнянському районі під час окупації. 9 січня 1944 р. — Фонди Сніжнянського музею бойової слави (*дали* — СМБС), книга надходжень 2895, спр. 1064 арк. 1–2, книга надходжень 2896, спр. 1064, арк. 1–2.

⁸⁶ Архівний відділ Сніжнянської міської ради. — Ф. 60, оп. 1, спр. 21, арк. 9 зв. — Акт «Про звірства фашистів і їхніх прислужників у Сніжнянському районі під час окупації» від 19 листопада 1943 р.

⁸⁷ Акт «Про звірства фашистів і їхніх прислужників у Снежнянском районі під час окупації» від 19 листопада 1943 р. // Фонди СМБС. — Книга надходжень № 2901, д. 1069, арк. 1об.

⁸⁸ Архівний відділ Сніжнянської міської ради. — Ф. 60, оп. 1, спр. 21, арк. 15 зв. — Акт «Про звірства фашистів і їхніх прислужників у Сніжнянському районі під час окупації» від 19 листопада 1943 р.

⁸⁹ Васильев С. Земля горела под ногами фашистов / С. Васильев. — С. 2. Дмитриев Ю., Котов Е. Расплата / Ю. Дмитриев, Е. Котов. — С. 4; Список розстріляних партизанів німецькими фашистами і їхніми прислужників. 21 квітня 1943 р. // Фонди СМБС. — Книга надходжень № 2897, д. 1065, арк. 1–2.

⁹⁰ Судьбоносная снежнянская земля: (история города Снежное с древнейший времен). — С. 83; Васильев С. Земля горела под ногами фашистов / С. Васильев. — С. 2.

⁹¹ Донетчина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. — С. 203, 233.

⁹² Архівний відділ Сніжнянської міської ради. — Ф. 60, оп. 2, спр. 69, арк. 162.

В статтє раскрывається суцність и особенності політики нацистської окупаційної влади в годы Второй мирвой войны на примере діяльності немецкой военной администрации в г. Снежное Донецкой области.

Ключевые слова: *Снежное, нацистский оккупационный режим, Вторая мировая война, немецкая военная администрация.*

The article reveals the nature and characteristics of the occupation policy of Nazi authorities during the Second World War in Ukraine on materials of the German military and the local civilian administrations in the city Snizhne Donetsk region.

Keywords: *Snizhne, the Nazi occupation regime, World War II, German military administration.*